

Annie Sartre-Fauriat, Maurice Sartre, *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie. La Batanée et le Jawlān Oriental*, t. XIV, vol. 1–2, Beyrouth 2016, Presses de l’Ifpo [Bibliothèque archéologique et historique, t. 207], ss. 707

Najnowszy tom z serii *Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie* (IGLS) obejmuje dwie krainy, Golan i Batanę, leżące w zachodniej części Hauranu. Ściślej mówiąc, inskrypcje pochodzą z obszaru rozciągającego się między miastem Bu’aidān na północy a Der’ā na południu; zachodnią granicę wytycza rzeka al-Ruqqād, wschodnią płaskowyż Trachonu. Ze względu na ograniczony dostęp do Wzgórz Golan Autorzy nie mogli wykonać pełnej dokumentacji w tym regionie (w ‘Abdīn, Jamlah i w Nawā/Inkhil). Tom składa się z dwu woluminów, w których zebrano w sumie 796 inskrypcji i aż 388 z nich, czyli prawie połowa, nigdy wcześniej nie było publikowanych. W zdecydowanej większości są to napisy greckojęzyczne (zaledwie 6 inskrypcji po łacinie), odnalezione przez badaczy z XIX w. i pierwszej połowy XX w. oraz – przede wszystkim – zidentyfikowane w terenie, w latach 1980–2010, przez Autorów tomów.

We wstępie do pierwszego tomu zostały opisane granice Batanei, historia eksploracji tego regionu oraz charakter pochodzących stamtąd inskrypcji. Najwcześniejsze wzmianki o tym regionie pochodzą ze Starego Testamentu, w którym Batanę utożsamia się z regionem Bashan, zajmowanym przez amoryckie państwo króla Oga. Batanę często wymieniał Józef Flawiusz, rozumiejąc pod tą nazwą okręg administracyjny (*toparchia*), leżący na zachód od Trachonu, swego czasu oddany pod zarząd Heroda Wielkiego i jego następców. Klaudiusz Ptolemeusz wymienił cztery konkretne miasta wchodzące w skład Batanei oraz dokładniej określił jej granice; te i inne zapisy (*Onomasticon* Euzebiusza z Cezarei, lista biskupów synodu w Chalcedonie, *Notitia Antiochena*) pozwalają konkludować, że w źródłach greckorzymskich uważano Batanę za północną część równiny Hauranu, leżącą na południe od Damaszku, aż po miasto Adraa i na zachodzie po rzekę Yarmūk. Granica wschodnia nie była sprecyzowana, na pewno jednak uważano, że poza Batanę znajduje się Trachon i Sakkaia¹.

¹ Do źródeł przeanalizowanych przez Autorów IGLS można także dodać kilka innych tekstów, wspominających Batanę. U Euzebiusza z Cezarei (*Męczennicy Palestyńscy*,

Eksploatacja tego regionu zaczęła się w roku 1805, kiedy dotarł tu niemiecki podróżnik Ulrich J. Setzen; na liście późniejszych odkrywców jest wiele innych nazwisk: Jakob L. Burckhardt (przebywał tu w roku 1812), Gottlieb Schumacher (1884 i 1896), William Ewing (1892), George A. Smith (1892). Badania terenowe prowadzili tu m.in.: Rudolf E. Brünnow (1897), Joseph Germer-Durand (1897), Gustav Dalman (1911), H. Crosby Butler, Charles Fossey (1896), René Dussaud i Frédéric Macler (1901), Bedrich Hrozný (1924) oraz Maurice Dunand, w latach pięćdziesiątych XX w.² Jak obliczają Autorzy tomu, aż 72% odkrytych i skopiowanych przez ich poprzedników inskrypcji nie przetrwało do dziś. Systematyczne badania nad inskrypcjami z Batanei wznowiono dopiero w roku 1980.

Mimo pewnych trudności z precyzyjnym datowaniem inskrypcji (tylko 54 napisy noszą dokładną formułę datacyjną) można wskazać naj-

XI, 29) mowa jest o dwóch chrześcijanach, którzy przybyli do Cezarei Palestyńskiej, słysząc o licznych dokonujących się tu aktach męczeństwa, z okolic tak zwanej Batanai. U Jana Chryzostoma (*Fragmenta in Jeremiam*, PG 64, col. 956, w. 40) występuje Idumea nazywana teraz Bataneą. U Prokopiusza z Gazy (*Commentarii in Isaiam*, PG 87.2, col. 1888) czytamy, że ziemie Judejczyków, niegdyś określane jako Baszan, obecnie nazywa się Bataneą. U Epifaniusza z Salaminy (*Panarion*, 30, 2, 7) mowa jest o Pelli, jednym z miast Dekapola, regionu leżącego „w pobliżu terenów Batanei oraz Basanidydy”, jak napisano w Ewangeli (chodzi o Mt 4, 25; Mk 5, 20; 7, 31). W *Liber Suda* (ed. A. Adler, vol. 1, s. 461) Batania to po prostu χώρα. Klaudiusz Aulus Charax wspomina o miasteczku Ekbatana w Syrii, nazywanym obecnie Bataneą [„Ἀγβάτανα, πολίχνην Συρίας [...] Οἱ δὲ νῦν Βατάνεϊαν αὐτῆν καλοῦσι” (ed. K. Müller, *FHistGr*, vol. III, s. 641)].

Przekaz Józefa Flawiusza (*Antiquitates Iudaicae*, XX, 138), w którym mowa o Batanei, wyraźnie odróżnianej od Trachonu, przekazanej we władanie Agryppie II przez cesarza Klaudiusza, został powtórzony przez Focjusza (*Biblioteka*, cod. 238) oraz Jana Zonarasa (*Epitome historiarum*, ed. M. Pinder, T. Büttner-Wobst, vol. 1, s. 401; vol. 2, s. 44). O Batanei po śmierci Heroda por.: J. Kedrenos, *Historiarium compendium*, ed. I. Bekker, vol. 1, s. 333. *Historia Alexandri Magni* (recensio byzantina poetica, cod. Marcianus 408) zawiera formy podobne (wiersz 3827: „τοῖς Βατάνοις”; wiersz 1326: „Βατανία”), ale odnoszące się, co jasno wynika z kontekstu, do Ekbatanczyków i Ekbatany.

² Na marginesie: w XIX w., w Syrii i Libanie, pojawiło się także wielu Polaków: polityków i wojskowych (gen. Henryk Dembiński, gen. Józef Bem, mjr Józef Szemiota, mjr Ludwik Bystrzanowski, Władysław i Zdzisław Zamoyscy), wędrowców do Ziemi Świętej (Roman Sanguszko, Władysław Wężyk, Maurycy Mann, Adam Potocki, Franciszek Tępa, Zygmunt Skórczewski, Stanisław Tarnowski, Ludwik Wodzicki, Ignacy Żagiel), duchownych (Ignacy Hołowiński, Maksymilian Ryńko), poetów (Juliusz Słowacki), orientalistów (Józef Sękowski, Antoni Muchliński, Ignacy Pietraszewski), kupców koni arabskich i poszukiwaczy przygód (Wacław Rzewuski). Ich wkład w badania epigraficzne jest znikomy (zdarzało się, że przepisywali inskrypcje), ale w rozwój wiedzy o zabytkach starożytnych może już być wyczuwalny. Niektórzy szkicowali, rysowali lub malowali albo po prostu opisywali miejsca związane z antykiem. Rzeczywista rola polskich podróżników w rozwoju badań nad starożytną historią Bliskiego Wschodu na pewno jest wyzwaniem dla rodzimej historiografii; jako wstęp może tu służyć publikacja J. Reychmana, *Polscy podróżnicy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa 1972, s. 90–145.

wcześniejszą z nich, pochodzącą z roku 45 lub 46 n.e., oraz najpóźniejszą datowaną na rok 722 n.e. Rzecz charakterystyczna, że napisy powstawały w regionie o bardzo zróżnicowanej tradycji chronograficznej; część inskrypcji datowana jest według ery miasta Dion, inne według ery Damaszku, jeszcze inne na podstawie kalendarza prowincji Arabia, niektóre według lat panowania członków dynastii herodiańskiej, nieliczne w oparciu o lata panowania cesarzy rzymskich, ale są i takie, które stosowały kalendarz jakiegoś, nieznanego nam, miasta. Rodzaj kalendarza odzwierciedlał bieżącą politykę Rzymu wobec regionu: zaprowadzenie kalendarza rzymskiego w piątym roku panowania Klaudiusza (inskr. nr 558) jest odzwierciedleniem przejścia pod bezpośredni zarząd cesarski regionu, który do tego czasu zarządzany był przez członków dynastii Heroda Wielkiego. Dokładna datacja niektórych inskrypcji pozwala precyzyjnie lokować w czasie wydarzenia historyczne, np. najazdy perskie na okolicę Der'ā (ok. 259–275), powódź oraz grasowanie band w okolicy Sheikh Meskīn (364 r.) i Jāsem (392 r.); generalnie napisy dowodzą dość niestabilnej, niebezpiecznej sytuacji w Hauranie pod koniec IV w. n.e. Pozwalają także na odtworzenie działalności konkretnych osób, głównie urzędników (np. dowódców wojskowych i namiestników prowincji) w konkretnym czasie.

Dzięki zachowanym inskrypcjom możliwe jest odtworzenie geografii administracyjnej Batanei, regionu zdominowanego, jak się wydaje, przez wsie – od niewielkich po całkiem spore metrokomie (*mètrokômiai*), pełniące rolę regionalnych centrów administracyjnych i gospodarczych. W inskrypcjach nie ma informacji na temat lokalnych urzędników, co dowodzi braku autonomii, typowej dla miast. Inna sprawa, że niektóre metrokomie, tj. te, w których znajdowały się biskupstwa, najprawdopodobniej podnoszono do rangi *polis*. W ostatnich latach nie pojawiły się żadne inskrypcje, które potwierdziłyby występowanie metrokomii w regionach innych niż południowa Syria; tu natomiast zaczęto je organizować od przełomu II i III w. n.e. Z kolei liczba miast (*poleis*), sądząc po inskrypcjach, nie była w Batanei duża. Do najstarszych i największych założeń miejskich w tym regionie należał bez wątpienia Dion (prawa miejskie od ok. 63 r. p.n.e.), z którego jendakowoż pochodzi niewiele napisów (najstarszy z czasów Wespazjana). Miasto dobrze prosperowało jeszcze w III w. n.e., a zaczęło podupadać w IV stuleciu; być może nawet zostało wówczas, w wyniku trzęsien ziemi, opuszczone. Innym, zdecydowanie lepiej poznanym w świetle inskrypcji, miastem była Adraa (Der'ā), z prawami miejskimi od początku II w. n.e. Inskrypcje pozwalają na ustalenie tytułów urzędniczych oraz zakresu przypisywanych im obowiązków. Liczba takich napisów wyraźnie jednak spada już w odniesieniu do III w. n.e. Znacznie późniejszym miastem był Neapol (Néapolis), założony w III lub IV stuleciu n.e. (w każdym razie wymieniany

z nazwy na listach biskupich synodów w Konstantynopolu [381 r.] i Chalcedonie [451 r.]). Na podstawie jednej inskrypcji miasto identyfikowane jest, z pewnymi zastrzeżeniami, z obecnym Sheikh Meskīn.

W niewielkim tylko stopniu zebrane inskrypcje dostarczają wiedzy o aktywności gospodarczej miejscowej ludności, jedynie wyjątkowo informując o wykonywanych zawodach (architekt, kamieniarz, rzemieślnik); sugerują przy tym pewne zróżnicowanie majątkowe między zachodnią i wschodnią Bataneą oraz dowodzą istnienia posiadłości cesarskich, przynajmniej od schyłku II w. n.e. do lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych IV w. Poświadczają również obecność żołnierzy (także konkretnych, wymienionych z nazwy, jednostek wojskowych).

Spośród wszystkich zebranych, prawie dwie trzecie (64%) stanowią inskrypcje grobowe, najczęściej pojedyncze stele, porozrzucane po cmentarzach syryjskich miast i miasteczek; nieco ponad jedna trzecia napisów (36%) ma zróżnicowany charakter: są to inskrypcje honoryfikacyjne (poświęcone różnym urzędnikom), komemoratywne (najczęściej upamiętniające budowę murów, mostów etc.) oraz religijne (pogańskie, żydowskie i chrześcijańskie). Charakterystyczne dla Batanei jest to, że pochodzi stamtąd wiele kamieni granicznych z okresu tetrarchii, oddzielających terytoria konkretnych osad w celach podatkowych; osady takie wyróżnia się w inskrypcjach według nazwy klanu lub plemiona.

W kwestiach religijnych epigrafika nie odtwarza całego panteonu bóstw Batanei, jednak wymienia trzy bóstwa lokalne (Atargatis, Akeiras oraz jedno, nieznanne z imienia), podając przy tym miejsca, w których były czczone. Wiele bóstw czczono pod nazwami greckimi i rzymskimi; widać szeroki kult Zeusa, obdarzanego, w zależności od miejsca, różnymi epitetami (Kyrios, Mégistos, Damaskénos, Airésios itd.). Inskrypcje poświadczają obecność Żydów mieszkających w koloniach na zachodnich obrzeżach Trachonu, a także w miastach (Ṭafas, Néapolis i przede wszystkim Nawā), choć oczywiście i w tym przypadku nie przekazują kompletnej informacji na temat lokalizacji ludności żydowskiej w Batanei. Zdecydowanie większa liczba inskrypcji dotyczy religii chrześcijańskiej. Często są to inwokacje do Boga, do Jezusa i do świętych, wiele z nich odnosi się także do budowy kościołów lub innych budynków związanych z działalnością Kościoła. Czasami inskrypcje podają imiona biskupów. Bardzo rzadko można je dokładnie datować (najwcześniejsza pochodzi zapewne z okresu 337–354, najpóźniejsze z 641 r. i 722 r., w każdym przypadku odnoszą się do budowy kościołów).

W recenzowanej publikacji po części wstępnej następuje spis inskrypcji, podzielonych według ich geograficznej proveniencji; z nieco ponad 400 inskrypcji pochodzących z 26 różnych miejsc, zgromadzonych w pierwszym tomie, ponad połowa napisów (niemal 300) pochodzi z Adraa (Der'ā).

Pozostałe zaś zarówno w pierwszym, jak i w drugim tomie (tu w liczbie prawie 400, z 29 miejscowości, plus inskrypcje o nieznanym pochodzeniu) wykazują dużo większą dywersyfikację geograficzną. Na koniec drugiego tomu otrzymujemy niezwykle przydatne *instrumenta studiorum*: tablice konkordancji (obejmującą napisy opublikowane lub omawiane wcześniej w seriach epigraficznych, periodykach, monografiach itp.), bibliografię (z podziałem na źródła i opracowania) oraz indeks epigraficzny. W tym ostatnim wymienione inskrypcje zostały podzielone na kilka grup: napisy zawierające imiona bogów, herosów, postaci mitologicznych lub postaci świętych, a także cytaty biblijne; napisy odnoszące się do królów, cesarzy i członków rodzin cesarskich; inskrypcje dotyczące namiestników; inskrypcje zawierające nazwy własne, w tym imiona, w j. greckim; napisy z nazwami etnicznymi i geograficznymi; zbiór inskrypcji wyodrębnionych ze względu na ortografię (z brakującymi lub przestawionymi literami), z barbaryzmami; napisy zawierające nazwy własne i słowa łacińskie; na koniec – inskrypcje z dokładnymi formułami datacyjnymi.

Każda inskrypcja omówiona jest według dokładnego, typowego dla serii IGLS schematu, zatem z podaniem: miejsca odnalezienia lub przechowywania, miejsca pochodzenia, a także z opisem wyglądu fizycznego (jeśli możliwe, włącznie z wymiarami), fotografią napisu (jeśli przetrwał), z podaniem dotychczasowych wydań i literatury przedmiotu. Obok fotografii lub odrysu znajduje się treść inskrypcji w języku greckim, a poniżej w przekładzie francuskim. Całość zamyka komentarz odautorski, najczęściej krótki tekst o charakterze historycznym lub filologicznym, z licznymi porównaniami do źródeł literackich, papirusowych, epigraficznych i innych.

Dla historyka grecko-rzymskiej Syrii cała seria IGLS ma znaczenie fundamentalne. Niekiedy epigrafika uzupełnia tylko przekaz płynący ze źródeł narracyjnych, lecz nierzadko, jak choćby w badaniach nad historią syryjskiego interioru, historią niewielkich miast, wsi i osad, ma wyraźnie priorytetowy charakter. O niektórych procesach historycznych, jak np. o chrystianizacji prowincji syryjskich, inskrypcje mówią treściwie i dobitnie, stając się pierwszorzędym przedmiotem badań.

Dla zachowania dziedzictwa historycznego tego regionu, w obliczu burzliwych, zarówno przeszłych, jak i obecnych wydarzeń, recenzowany tom ma – wraz z kilkoma poprzednimi (IGLS XIII, fasc. 1 [Bostra]; IGLS XIII, fasc. 2 [Bostra/Nuqrah]; IGLS XV, vol. 1 i 2 [Trachôn]), poświęconymi południowej Syrii – kapitalne znaczenie.

Paweł Filipczak

(Uniwersytet Łódzki)

<https://orcid.org/0000-0002-5813-8606>

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

- Chryzostom J., *Fragmenta in Jeremiam: Joannis Chrysostomi commentariorum in Jeremiam prophetam*, [w:] *Patrologia Graeca*, accurante J.-P. Migne, Paris 1862, t. 64, col. 759–1637.
- Euzebiusz z Cezarei, *Męczennicy palestyńscy: Eusebius, Über die Märtyrer in Palästina*, w: *Eusebius Werke*, Band 2, ed. E. Schwartz, *Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte*, Leipzig 1908, s. 907–950.
- Epifaniusz z Salaminy, *Panarion. Herezje 1–33*, tłum., wstęp. ks. M. Gilski, oprac. ks. A. Baron, Kraków 2015.
- Focjusz, *Biblioteka*, t. 4, Kodeksy 238–248, tłum., red. O. Jurewicz, Warszawa 1996.
- Historia Alexandri Magni: Pseudo-Callisthenes, Historia Alexandri Magni: Das byzantinische Alexandergedicht nach dem codex Marcianus 408 herausgegeben*, ed. S. Reichmann, Meisenheim am Glan 1963.
- Józef Flawiusz, *Antiquitatis Judaicae: Józef Flawiusz, Dawne dzieje Izraela*, tłum. Z. Kubiak, J. Radożycki, Warszawa 2001.
- Kedrenos J.: *Gergius Cedrenus, Compendium historiarum*, ex rec. I. Bekkeri, Bonn 1831.
- Liber Suda: *Lexicographi Graeci*, vol. 1: *Suidae Lexicon*, ed. A. Adler, Stuttgart 1989.
- Prokopiusz z Gazy: *Procopius Gazaeus, Commentarius in Isaiam prophetam*, w: *Patrologia Graeca*, accurante J.-P. Migne, Paris 1865, t. 87, pars 2, col. 1801–2717.
- Reychman J., *Polscy podróżnicy na Bliskim Wschodzie w XIX w.*, Warszawa 1972.
- Zonaras J., *Joannis Zonarae Epitome historiarum*, eds. M. Pinder, T. Büttner-Wobst, vol. 1–2, Bonn 1841–1897.